

ISSN
2547-989X

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Araştırma Makalesi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (1), 107-132

Geliş Tarihi: 15.04.2021 Kabul Tarihi: 14.06.2021

Yayın: Ocak-Haziran 2021 Yayın Tarihi: 30.06.2021

<https://doi.org/10.30561/10.30561/sinopusd.916625>

<https://dergipark.org.tr/sinopusd>

MÂVERDÎ'NİN EDEBÜ'D-DÜNYÂ VE'D-DÎN ADLI ESERİNDE DÜNYA DÜZENİNİN ISLAHI İÇİN ZORUNLU GÖRDÜĞÜ KAİDELER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özkan KERİMOĞLU*

Öz

İnsan siyasi ve sosyal yönü güçlü olan bir varlıktır. Sosyal bir varlık olması hasebiyle hayatını idame ve ikame ettirebilmek için kendinden farklı varlıklarla ilişki kurmak durumundadır. İnsan kendine karşı vazifeleri olan bir canlı olmasının yanında çevresindeki varlıklara - insan başta olmak üzere- karşı da sorumluluklar taşıyan akıllı ve iradeli bir varlıktır. Bu özellikleri taşıyan bireylerin bir araya gelerek gerek geniş gerekse dar kapsamlı olsun oluşturduğu toplulukların bir düzen ve intizam içerisinde, mutlu bir şekilde yaşayabilmeleri için bir öndere, bir yöneticiye ve bu yönetimin nasıl olacağını belirleyen kurallara ihtiyaç olduğu insani ve siyasi bir gerçekliktir. Bu çalışmamızda Mâverdî'nin "*Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*" adlı eserinde insanoğlunun en temel siyasi, sosyal ve ahlâki sorunu olan dünyanın düzeni için belirlemiş olduğu temel kaideleri değerlendirmeye çalışacağız. Mâverdî'nin söz konusu eserini inceleyince dinin, güçlü bir liderin ve herkesi kucaklayan adalet anlayışının ne kadar gerekli unsurlar olduğunu müşahade etmekteyiz. Yine Mâverdî'nin gerekli gördüğü kaideler arasında güvenlik, bolluk, bereket ve ufuk derinliği, engin bakış açısı gibi temel değerleri görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: İslam ahlâkı, Mâverdî, Adalet, Saadet, Güçlü lider.

* Dr., İstanbul, Silivri Yunus Emre İmam Hatip Ortaokulu Müdürü, ozkankilbas@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4354-7749>.

An Assessment of the Principles that al-Mawardi Considers Necessary for the Improvement of the World Order in His Work Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn

Abstarct

Man is an entity with a strong political and social aspect. As a social entity, human beings have to interact with others in order to sustain their life. In addition to being a creature that has duties towards itself, human beings are also intelligent and strong-willed creatures that bear responsibilities towards the beings around them, especially other human beings. It is a humânitarian and political reality that communities formed by individuals with such strong characteristics, however small or big, need governors and rule sets that determine how this governance will run in order to live happily in an order. In this study, we will discuss the most fundamental, political, social and moral problem of human beings i.e. the basic principles for the order of the world, set by Imam Mâverdü, in his work titled Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn. We observe that Mâverdü emphasises religion, a strong leader, and an understanding of justice that embraces everyone as essential principles for the order of communities. Mâverdü also highlights other basic values such as security, abundance, wealth and depth of horizon, and broad perspective as fundamental values.

Keywords: Islamic ethics, al-Mawardi, Justice, Happiness, Strong leader.

Giriş

İnsan problemlerle sürekli yüz yüze olan bir varlıktır. Bu bağlamda insan için hem problemin kaynağı hem de çözümü kendi olan bir varlıktır diyebiliriz. İnsanlık tarihi boyunca bu hakikatten yola çıkan düşünürler, bireyin ve toplumun huzur ve mutluluğunu sağlayacak kuralları içinde barındıran siyasi ve ekonomik düşünce ekolleri oluşturmuşlardır. Bu gerçeklik, konusu ve amacı insanın mutluluğu olan ilim dalları ve düşünürlerini de etkileyerek çözüm odaklı arayışa dâhil etmiştir. İslam filozofları ve ahlâkçıları başta olmak üzere pek çok düşünür ve araştırmacı erdemli toplum, erdemli yönetim için ilkeler ve değerler ortaya koymaya başlamışlardır. İyi ve kötü eylemleri belirleyerek, insanın nasıl yaşaması gerektiğini

ve amacını ortaya koyan görüşler geliştiren ahlâk felsefesi (Arslan, 1996: 107; Çüçen, 2001: 252) ve siyasi otoriteyi, iktidarı, iktidarın bireyle olan güç ilişkisini, birey ve devletin birbirleri karşısındaki hak ve görevlerini, siyasi kurumların hak ve görevlerini ele alan siyaset felsefesi de insanın mutluluğu için ihtiyaç duyulan ve olması gereken değerleri ve ilkeleri çalışma konusu yapmışlardır (Arslan, 1996: 151; Çüçen, 2001: 316).

Mâverdî de insanın ve toplumun dünya ve ahiret mutluluğu için ideal düzeni oluşturmak konusunda fikir üreten düşünürlerdendir. Özellikle siyaset ve ahlâk alanları üzerine oluşturduğu teorilerle bilinen X-XI. asrın en önemli düşünürlerinden biridir. Şâfiî mezhebinin büyük fakihlerinden olan Mâverdî'nin tam adı Ali b. Muhammed b. Habib Ebû'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdî'dir. Nisbeleri ise el-Mâverdî, akda'l-kudât (baş kadı), el-Basrî ve eş-Sâfiî şeklindedir. Künyesi de Ebûl-Hasen şeklinde zikredilmektedir (Bağdâdî, ty: 102-103; İbn Hallikân, ty: 282; Taşkoprizâde, ty: 298).

İmam Mâverdî 364/974 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir. Büveyhoğullarının iktidarı zamanında yetişmiş olan Mâverdî, Basra ve Bağdat'ta Hasan b. Ali el-Hüzelî, Cafer b. Fazlı'l Bağdâdî'den ders okumuştur. Fıkıh, usul-i fıkıh, tefsir, hadis ilimlerini tahsil etmiştir. Hukukçu, usulcü, tefsirci, edebiyatçı, siyasetçi bir âlimdir (Bağdâdî, ty: 102-103; İbn Hallikân, ty: 282; Mâverdî, 1976: VII; Han, 1996: 347; Kallek, 2004: 221; Bleck, 2010: 133).

Mâverdî'nin yaşadığı Abbâsîler dönemi gerek dil ve edebiyat gerekse İslami ilimler açısından parlak bir dönem olduğu gibi, idari, askeri ve siyasi olarak da önemli gelişme ve değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur (Yıldız, 1988: 42-43). İşte ilmi ve fikri cereyanın bu kadar yoğun olduğu bir dönemde yaşayan Mâverdî küçük yaşlardan itibaren ilim hayatına başlamıştır. Döneminin âlimlerinden Arapça, tefsir, hadis, fıkıh ve usûlü fıkıh gibi şeri ilimleri tahsil etmiştir (Bağdâdî, ty: 102-103; İbn Hallikân, ty: 282; Mâverdî, 1976: VII). Basra ve Bağdat'taki tahsilini tamamladıktan sonra müderris olmuştur. Kısa bir süre Ustuvâ'da başkadı olarak tayin edilmiş daha sonra Bağdat'a gitmiştir. Burada Abbâsî halifesi

Kadir-Billah ile Büveyhî emirleri arasında elçilik görevinde bulunmuştur (Sübkî, ty: 270; Mâverdî, 1976: VII). Mâverdî, 30 Rabi‘u’l-evvel 450/27 Mayıs 1058 tarihinde Bağdat’ta 86 yaşında vefat etmiştir (Mâverdî, 1976: VII; Bağdâdî, ty: 103; Ziriklî, 1984: 146).

Mâverdî’nin tefsir, fıkıh, siyaset ve ahlâk üzerine yazılmış pek çok eseri vardır. Biz bu çalışmamızda Mâverdî’nin ahlâka dair kaleme aldığı *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn* adlı eserindeki dünya düzeni için gerekli olan temel ahlâki ilkeleri değerlendirmeye çalışacağız. Mâverdî eserini kaleme alırken, Kur’an ayetleri ve Peygamberimizin hadisleri başta olmak üzere sahabe ve âlimlerin hikmetli sözleri ile de işlediği konuyu destekleme metodunu benimsemiştir. Eseri incelediğimizde ana temanın bireysel ve sosyal ahlâk olduğunu görmekteyiz.

Eserdeki temel ahlâk ilkelerini değerlendirmeye başlamadan önce, *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn* adlı eser hakkında tanıtıcı bilgi vermenin konuyu anlamamıza olumlu katkı vereceği kanaatindeyiz. Şu bir gerçek ki *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn* adlı eser, Mâverdî’nin günümüze ulaşmış ve en bilinen eserlerinin başında gelmektedir. Kitap bazı yazma nüshalarında *el-Buğyetü’l-Ulyâ fî Edebi’l-Dîn ve’l-Dünyâ* olarak da geçmektedir. Bireysel ve sosyal ahlâki konu alan eser, insanın kendini tanıması ve başkalarıyla ilişkileri konusunda bir rehber, bir kılavuz görevi üstlenmektedir. İslam ahlâkının bir miktar Yunan felsefesi ve daha çok Fars hikmeti dâhil edilerek fıkıhçı titizliği ve edip inceliğiyle işlendiği kitap ilki 1299 tarihinde İstanbul’da olmak üzere birçok defa basılmıştır. Eser ayrıca Selahaddin Kıp ile Abidin Sönmez (İstanbul 1978) Ali Akın (İstanbul 1979.1982.1998) ve Ersan Urcan (İstanbul 2018) tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Kallek, 2003: 185; Mâverdî, 2016: 31). Müellifin psikolojik, sosyolojik ve pedagojik hususları edebi bir üslupla ele aldığı bu eser uzun zaman medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur (Çamdibi, 2012: 49). Din ve dünya işlerini ıslah amacı güden *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn* adlı eserin içeriği ele alındığında genel hatlarıyla beş ana bölümden oluştuğunu görürüz. Eserin ilk bölümü ahlâk eserlerinin temel konularından biri olan “akıl-heva çatışması” nı ele almaktadır. İkinci bölüm ise “Edebü’l-İlm” ismini taşımak-

tadır. Bu bölümde bilginin değeri, öğretmen öğrenci ve ilim amel ilişkisi gibi önemli konulara değinilmektedir. İnsanın Allah'a ve insanlar başta olmak üzere diğer bütün varlıklara karşı ödev ve sorumluluklarının ele alındığı üçüncü bölüm ise “Edebü'd-Dîn” diye adlandırılmıştır. Dördüncü bölüm ise “Edebü'd-Dünyâ” başlığı ile verilmiş olup eserin en önemli ve orijinal yönünü oluşturmaktadır. Bu bölümde sosyal bir varlık olarak nitelenen insanın, uygulanabilir bir ahlâk anlayışına ve dünya düzeninin tam olarak sağlanabilmesi için ihtiyaç duyulan şartların neler olduğuna dikkat çekilmiştir. Beşinci ve son bölüm ise “Edebü'n-Nefs” başlığı altında sunulmuştur (Çağrı, 1989: 83). Bu bölümde fazilet ve rezilet diye isimlendirilen duygu ve davranışlar ele alınıp incelenmiştir.

Biz çalışmamızda bu eserin dördüncü bölümünde ele alınan dünya düzeninin tam olarak sağlanabilmesi için gerekli olan temel şartların neler olduğunu tespit etmeyi ve bu şartları değerlendirmeyi amaçlamaktayız. Eserin muhtevası incelendiğinde, ana temanın din, dünya ve nefis edebi olduğu anlaşılmaktadır. Akıllı, dini ve ahlâki sorumluluğun esası kabul eden Mâverdî, aklın dinden önce geldiği kanaatinde. Onun ilgilendiği temel ilim dallarından biri de ahlâktır. Arapçada “seciye, tabiat, huy” gibi anlamlara gelen hulk veya huluk isimlerinin çoğulu olan ahlâk, göz ile değil, akıl ve idrak ile kavranan huy ve seciyeleri ifade eder (İsfahânî, 1992: 296-297; Birsin, 2018: 50). Mâverdî ise ahlâkı “insanın nefsinde gizli olup çeşitli sebeplerle dışa vuran kişilik ile -akıl, re'y, heva ve benzeri etkenlerin/etmenlerin yönlendirdiği- iradeli davranışlar” şeklinde tanımlamaktadır (Mâverdî, 1987: 101). İnsan kişiliğinin yerleşik bir parçası olmaları huy ve seciyenin en belirgin özellikleri arasında yer almaktadır. Mâverdî huy ve seciye kavramları arasında farklılık olduğunu dile getirmektedir. O seciyeyi insan tabiatında yerleşik olmasına rağmen henüz ortaya çıkmayan özellikler olarak tanımlarken, ortaya çıkmış olanlarını ise huy olarak tarif etmektedir. Bununla birlikte o, seciyelerin hiçbir şekilde değişmeyeceğini, ahlâkın ise gerek fitri olanlarının gerekse eğitim ile sonradan kazanılmış olanlarının değişebileceğini ifade etmektedir (Mâverdî, 1981: 32).

Çalışmamıza kaynaklık eden eserin isminde yer alan ve ahlâk kavramı ile yakından ilintili olan edep kavramı hakkında da bir izahta bulunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Edep kelimesinin sözlüklerdeki anlamları “davet, iyi tutum, incelik, kibarlık, hayranlık ve takdir” şeklindedir (İbn Manzûr, 1990: edb). Edep terimi, gelenek, görenek, ahlâk gibi ilk anlamları yanında İslam kültürünün tarihi gelişimi içinde eğitim ve öğretim başta olmak üzere, ilmi araştırmalar, yeme içme, dua, günlük meşguliyetler ve her türlü sosyal ilişkide dâhil olmak üzere hayatın bütün alanlarına yönelik en uygun davranış tarzları için kullanılan son derece geniş kapsamlı bir terim haline gelmiştir (Çağrı, 1994: 414; Türk Dil Kurumu, 2005: 600). İslam ahlâkı alanı, İslam kültür tarihinde en çok eser verilen ve ilmi çalışmaların yoğun olarak yapıldığı bir sahadır. Mâverî'nin *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* adlı eseri de bu alanın başta gelen klasiklerinden biridir (Çağrı, 1989: 3). Mâverî eserinde dünyada düzenin temini, insanlar arası ilişkilerde orta yolun bulunması ve insanların huzur ve mutluluğu elde edebilmesi için gerekli hususları ele almış ve bunları izaha çalışmıştır. Bu makalemizde Mâverî'nin *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* adlı eserinde dünya düzeninin sağlanabilmesi için varlığını şart koştuğu altı temel ilkeyi değerlendirmeye çalışacağız. Mâverî bu altı temel ilkeyi; hükümlerine tam olarak tabi olunan din, güçlü bir siyasi otorite, herkesi kuşatan adalet, umumi güvenlik, daimî bolluk, bereket ve ufuk derinliği (engin bakış açısı)-geniş ve uzun emel diye sınıflandırmaktadır.

1. Hükümlerine Tam Olarak Tabi Olunan Din

Din, kutsal fikrine dayalı ve müminleri bir sosyal-dini topluluk içinde birleştiren inançlar, semboller ve pratikler kümesi olarak tanımlanır. İnsanın doğası, varlığının kaynağı ile ilgili sorulara Tanrı kavramıyla cevap vermeye çalışan bir inanç sistemi olarak din, aynı zamanda insanın tutum ve davranışlarını düzenleyen değerler manzumesinin belirleyicisi ve gündelik yaşamındaki yol göstericisi olarak çok önemli rolleri yerine getirir (Marshall, 2009: 156; Kirman, 2004: 61; Tümer, 1994: 312-313). Din sadece inançtan ibaret değildir; aynı zamanda kişinin dünyevi

hayatına yön verecek ahlâki, hukuki ve sosyal kuralları da ihtiva eder. Dinin kendi kurallarına inanan insanlardan sosyal bir birliktelik oluşturmak gibi temel bir özelliği de vardır. Bu yüzden dinin ferdi yaşayışı aşan sosyal bir yönü olduğu gibi, manevi boyutu aşan dünyevi yönü de vardır (Harman, 1994: 320). Dolayısıyla din, geniş anlamda, yaşam biçimi; hayatın nasıl yönlendirilmesi gerektiği konusunda benimsenen düşünce, inanç, ilke ve değerler bütünüdür. Dar anlamda ise din; evrendeki düzeni ve hayatı ancak yaratıcı bir tanrının varlığı ile anlamlandırarak insanlığı kurtuluşa davet eden çağrılardan biri olarak karşımıza çıkar (Demir ve Acar, 1993: 95; Abuzar, 2011: 143-153). Bu bağlamda pek çok düşünür, dinin ferdi ve toplumsal hayat üzerindeki tesirleri konusunda çalışmalar yapmışlardır. Bunlar arasında Mâverdî'nin çağdaşı diyebileceğimiz felsefi ekol İhvân-ı Safâ da vardır. Onlar dinin devlet başkanlığı, mal ve mülk sahibi olmak gibi dünyevi boyutunun yanında, ruhun tabiatın esaretinden ve maddeye bağımlılıktan kurtulması gibi uhrevi boyutunun da olduğunu beyan ederek, bireyin ve toplumun mutluluğu için dinin varlığını zorunlu görürler (İhvân-ı Safâ, ty: 67-68). Mâverdî, ceza, mükâfat, üstün gelme, hâkimiyet, itaat, teslimiyet, ibadet, adet, yol, kanun gibi anlamları içeren ve insanları kendi özgür iradeleriyle hayırlı işlere davet eden öğreti anlamına gelen dinin mutluluğa ulaşılmasında büyük etkisi olduğunu ifade eder (Tümer, 1994: 313-314). Düşünür, dinin insan üzerinde birkaç açıdan önemli etkisi olduğunu belirtir. İnsan yaratılışı gereği iyiye de kötüye de eğilimlidir. Din insanları şehvetlerine uymaktan men ettiği gibi, kalpteki kötü düşüncelere de engel olur. Gizli olan şeyleri hâkimiyeti altına alarak, vicdansızca yapılacak işlere mâni olur. Din içerdiği prensipler yoluyla insanlar için bir nevi otokontrol görevi görür. İnsan fitratı gereği zaman zaman gerek dini gerekse dünyevi konularda septik düşüncelere sahip olabilir. İşte bu gibi durumlarda din insanlara nasihatçi özelliği ile yol gösterip destek olur (Mâverdî, 2018: 202). Mâverdî'ye göre din, dünyanın düzelmesinde ve istikamet bulmasında en güçlü sütun, düzen ve selamete kavuşmasında en faydalı müessirdir. Bu yüzden insanlar fikir ayrılıklarına düşmesin, dinin hükümlerine boyun eğsin, heva ve heveslerine değil, o dinin emirlerine uysun diye

Allah insanoğlunu yarattığından beri dini itikattan ve şeri sorumluluktan mahrum bırakmamıştır (Mâverdî, 2018: 202). Bu bağlamda “*İnsan kendinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor?*” ayetini zikrederek başıboş bırakılmanın söz konusu olmaya-çağını dile getirir (Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, 75: 36). O dinin dünyadaki iyileşmenin en kuvvetli, ahiret kurtuluşunun ise yegâne payandası olduğunu dile getirerek dünya-ahiret saadetinin ve iyileşmesinin ancak din ile elde edileceğini belirtir. Ona göre akıllı kişinin yapacağı iş dine sarılmak ve onu muhafaza etmektir. Mâverdî şeriat ve siyaset adabı diye iki çeşit adaptan bahsederek, birinin farzları yerine getirttiğini diğersinin ise dünyayı imar ettirdiğini ifade etmiştir. Şeriat adabının terkinin insanın nefesine zulüm, siyaset adabının terkinin ise dünyanın tahrip edilmesine vesile olacağını ve bununda başkalarına zulüm etmek anlamına geldiğini dile getirmektedir (Mâverdî, 2018: 203). Görüldüğü üzere birey ve toplum üzerinde değişim ve gelişim, hareketlilik konusunda güçlü bir potansiyele sahip olan dinin hükümlerine tabi olmak bireyin ve toplumun mutluluğu için önemli bir husustur. Max Weber gibi sosyoloji biliminin öncüsü olan bir düşünür de dini değer ve fikirlerin toplumun değişiminde büyük etkisi olduğuna dikkat çekerek bu gerçeği dile getirmiştir (Aron, 1986: 375).

2. Otoriter Sultan (Güçlü Bir Siyasi Otorite)

Sosyal bir oluşumun olduğu her yerde, işin doğası gereği lider ve liderlik de vardır (Özkan, 2016: 616). Lider, yönetici, başkan, devlet başkanı, reis, imam, önder, halife gibi farklı kavramlarla ifade edebileceğimiz bu statünün zaman, bölge ve şartlara göre içerik ve yüklenen anlam itibariyle değişime uğradığını söyleyebiliriz. Toplumun ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan bu kadar hızlı değiştiği, teknolojik gelişmelerin hızlı yaşandığı bir dönemde lider ve liderlik kavramının işlevinin değişmemesi beklenemez. Liderlik konusu pek çok düşünürün ilgilendiği ve üzerine fikir beyan ettiği siyasi, hukuki ve felsefi boyutu olan meselelerdendir. Mâverdî ile yakın zaman diliminde yaşamış olan Fârâbî (v. 339/950) ve İhvân-ı Safâ da lider ve liderde olması gereken özellikler konusunu ele almışlardır. Yöneticilik konusu-

nu insan için fitri bir özellik olarak değerlendiren İhvân-ı Safâ, cismâni ve ruhani liderlikten söz etmektedir. Onlar bazı yönetimlerin cisimlere egemen olmayı amaçladığını, bazılarının ise ruhlara hitap ettiğini belirtirler. Cismâni liderliği üstün gelme duygusuyla, baskıyla, zulümle insanları tahakküm altına alan zorbaların yönetimi olarak tanımlamaktadırlar. Ruhani liderlik ise adalet ve ihsanla insanlara muamele eden, kalp inceliğine ve samimi kulluğa sevk eden liderliktir (İhvân-ı Safâ, 1999: 182). Yönetici ve yöneticide olması gereken nitelikler konusunu Fârâbî de önemsemektedir. Yöneticinin bu özellikleri taşıması ahlâki ve siyasi açıdan da önem arz etmektedir. Çünkü filozofun kurmak istediği devlette en önemli konumda bulunan kişi başkan ve ondan sonra gelecek olan kişidir. Fârâbî başkan olacak kişinin herhangi bir kişi olamayacağını ifade ederek, yöneticilik yapacak kişide bir kısmı doğal, bir kısmı da sonradan elde edilmiş adalet, zeki olmak, cesaret, üstün kavrama yeteneği gibi bazı temel özelliklerin olmasını şart koşar (Fârâbî, ty: 89).

Mâverdî'nin dünyada düzenin sağlanması ve devamı için gerekli gördüğü prensiplerden biri de “otoriter sultan”ın varlığıdır. O, sultana biri dünyanın düzeni ve idaresi, diğeri de dinin bekçiliği ve koruyuculuğu ile ilgili olmak üzere iki çeşit sorumluluk yüklemektedir. Mâverdî insan fıtratı ile alakalı psikolojik bir okuma yaparak insanın doğasında sevdiği şeyi başkasının elinden alma, düşman gördüğünü baskı altına alma ve onları ezme temayülü olduğunu tespit etmektedir. Bu yüzden dünya ahvalinin düzelmesi için heybet ve haşmetiyle dağınık kalpleri birleştirecek, farklı görüşleri uzlaştıracak, zorba elleri geri çektirecek, korkusuyla zalim nefisleri uslandıracak bir lidere ihtiyaç vardır (Mâverdî, 2018: 203). Ona göre insanlar, karşılarında otoriter ve güçlü bir sultan veya kuvvetli bir engel görmedikleri sürece, tabiatlarında var olan bu eğilimlerinden vazgeçemezler. Düşünür, toplumu oluşturan bireylerin kötülükler ile mücadele konusunda sahip olduğu bilinç ve kötülüklerden engelleyen bir aklın varlığının büyük bir kazanım olduğunu belirtir. Mâverdî'ye göre bu akıl ve bilincin yanında insanları kötülüklerden koruyan din ve zulmü engelleyen bir sultan var ise o toplumda insanlar haksızlığa uğramazlar. O “Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Tüm mazlumlar ona sığınır” (et-Tirmizî,

ty: II, 125) hadisine dayanıp insanların bazen aklen ve dinen zaafa uğrayıp nefsanî arzularına mağlup olabileceğini belirterek, sultan korkusunun bu durumlarda en caydırıcı ve en kuvvetli engel olduğunu dile getirmiştir (Kudâî, 1986: 304; Beyhakî, 1989: 7369; Mâverdî, 2018: 204). Mâverdî sultanın yaşantısı ile toplum için bir önder olduğunu ifade ederek zulmün ve adaletin varlığını onun uygulamalarına bağlamaktadır. Eğer sultan zulmederse o toplumda kimse adaleti uygulayamaz, o adaletli olur ve adil davranırsa kimse zulme cesaret edemez kanaatini taşımaktadır (Mâverdî, 2018: 204). O bunları sultanın dünyanın idaresi ile ilgili görevleri olarak görmektedir.

Mâverdî, sultanın bir de dinin bekçiliğini ve koruyuculuğunu üstlenme görevi olduğunu söylemektedir. Sultan nasıl ki adaleti sağlamak, zulme engel olmakla görevli ise, insanların nefislerine uymalarını, dinin tahrif edilmesini, değiştirilmesini ve dine yapılan saldırıları da engellemekle görevlidir. Düşünür dinle ilgili hususların çözümünde sultanın aktif olarak sorumluluk almasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Eğer dini meseleler ikna edici bir şekilde çözüme kavuşturulmaz ve gerekli hassasiyet gösterilmez ise o zaman kötü niyetli insanlar dini ilkeleri tahrif ve tebdil edebilirler. Mâverdî yöneticilik sorumluluğunu taşıyan sultanın dini ve dini değerleri koruma ve yayma çaba ve gayreti yoksa bu dinin hükümlerinin değiştirilme, mukaddesatının ortadan kaldırılma, bid'at ehlinin ve hezeyan sahiplerinin görüşlerinin de yaygınlaşma ihtimalini dile getirerek sultana büyük görev düştüğünü belirtmektedir (Mâverdî, 2018: 204-205). Yazarın yaşadığı asır göz önüne alındığında yapmış olduğu tespitin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Yaptığı uyarının ne kadar yerinde olduğu, bu tehlikenin her zaman dilimi ve her toplum için geçerli olduğu ortadadır. Mâverdî'nin bu tespitleri milli manevî değerlerin bidat ve hurafelere karşın muhafazasını önemli kılmaktadır. Aynı şekilde dini meselelerde çözüme kavuşması gereken konuların alanında uzman, ehliyet ve liyakat sahibi kişiler tarafından ele alınması usul açısından da önem arz etmektedir. Bu çalışmalarını yapanların zamanın şartlarını da göz önüne alarak meseleleri izah etmesi ve aydınlığa kavuşturması çok önemli bir ihtiyaçtır. Aksi takdirde tefrika ve ifsat kaçınılmazdır.

Ayrıca Mâverdî sultanın iktidarda kalma süresi ile din ve dini değerlere bağlılığı ve onları muhafaza etmesi arasında bir bağ kurarak, dine yardım etmeyen sultanın iktidarının devamlı olmayacağını ve iktidarda olduğu süre içerisinde de huzur ve güven bulamayacağını beyan eder (Mâverdî, 2018: 205). Toplumu idare eden yöneticilerin, halkın değerlerini önemsemesi, yüceltmesi yönetenin devamlılığı ve benimsenmesi için önemli bir etkidir.

Huzurlu ve düzenli bir toplum için güçlü bir siyasi otoritenin gerekliliğini şart koşan Mâverdî, onun dünyevi ve dini meselelerle ilgili görevlerini hatırlattığı gibi, kendi halkına karşı var olan görevlerini de hatırlatmayı ihmal etmemiştir. Mâverdî'nin yönetici konusundaki kıstaslarına göre başarılı ve görevini iyi yapan sultan hem dünya işlerini hem dinin korunması ve müdafaası görevini hem de halkına karşı vazifelerini tam olarak yerine getirendir. Sultanın kendi halkına karşı görevlerini ise şu şekilde ifade edebiliriz. Mâverdî'nin sultandan beklediği ve ona sorumluluk olarak yüklediği temel konuların başında İslam'ın tahriplere, tebdillere ve bidatlere karşı korunması, halkın dinin emir ve tavsiyelerine göre yaşamasını teşvik etmesi ve bu konuda ihmalkâr davranmamasıdır. Siyasi otoritenin halkına karşı bir başka vazifesi de taşkınlık yapanlara ve düşmanlara karşı Müslümanların yaşadığı toprakları korumak, halkın canını, malını tehlikeler karşısında müdafaa etmektir. Sultan insanların hayrına her türlü faydalı işleri yaparak, yollar açarak İslam topraklarını imar etmelidir. Vali ve hâkim tayin ettiğinde ehliyet ve liyakat ölçüsünden ayrılmadan, o makamları ve emanetleri ehline vermek de onun en temel görevlerindedir. Zulme engel olmak, insanlara eşit davranmak, cezayı hak eden kişilerin ifrat ve tefrite kaçmadan haklarındaki hükmü uygulamak, devletin mallarını, gelir ve giderlerini haksızlığa meydan vermeyecek şekilde tanzim etmek sultanın halkına karşı başlıca vazifeleridir (Mâverdî, 2018: 206). Mâverdî'ye göre yönetici bu hususlara dikkat ettiği takdirde hem Allah'ın hukukuna riayet etmiş olacak, O'nun rızasını kazanacak hem de halkın sevgi, saygı, yardım ve desteğini alacaktır. Bu vazifelerini yerine getirmediği takdirde ise, ahirette hesaba çekilip cezalanacağı gibi vatandaşların da günaha girmelerine ve isyanlarını açığa vurma-

larına imkân tanımış olur (Mâverdî, 2018: 207). Sultanın vazifelerini ihmal etmesi hem Hakkın hem de halkın gazabına uğrama vesilesidir.

3. Herkesi Kuşatan Adalet

Adalet, ahlâk ve hukuk alanlarında birbirine yakın anlamlarda kullanılan bir terimdir. Sosyal bir yapı içerisinde hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamak, dirlik ve düzenliğin sağlanması konusunda etkisi büyük olan temel ahlâki ve hukuki erdemlerden en önemlisidir. Davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşitlemek, eşit olmak gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, 1990: adl; Çağrıçı, 1998: 341; Topaloğlu, 1998: 387; Karaman, 1998: 343). Kur'ân'ı Kerîm ve hadislerde de yer alan bu ahlâki ve hukuki erdem genel itibarıyla, düzen, denge, denklik gibi anlamları kapsamaktadır. Ayet ve hadislere bakıldığında adaleti, başkalarının gelişi güzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatle gerçekleşen ruhi denge ve ahlâki kemal olarak tarif edebiliriz (Çağrıçı, 1989: 126; Çağrıçı, 1998: 341). İslam ahlâkçıları bu denge ve kemali itidal ve adalet kavramları ile izah etmişlerdir. Adaleti hem ferdi hem de siyasi bakımdan ele alan İbn Miskeveyh (v. 421/1030), adaletin öncelikle nefse ait bir erdem olduğunu belirterek, adaletli kişiyi ahlâki güçlerini, davranışlarını ve diğer bütün durumlarını dengede tutan insan olarak tanımlamıştır (İbn Miskeveyh, 1398: 109). İnsan davranışlarına itidal ve adaletin hâkim olması, aşırılıkların son bulması anlamına gelecektir. İslam toplumunun Kur'ânî özelliklerinden biri de vasat (Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, 3: 143) olmasıdır ki bu vasat ifadesi müfessirlerce adalet olarak anlaşılmıştır. Dolayısı ile İslam ahlâkının hedefi hem bireysel hem de sosyal hayatta aşırılıklardan uzak, uyumlu ve dengeli bir yaşamı uygulayabilmektir.

İlkçağ Yunan filozoflarından beri dört temel erdemden biri olarak kabul edilen adalet, bir eylemin ahlâki doğruya, ya da gerçeğe uygun olmasıdır (Çağrıçı, 1989: 126). Adalet, eylemde adil olabilme, ölçülü hareket edebilmek ve dürüstlüktür. Felsefe tarihinde adalet kavramı ile ilgili ilk sistematik araştırmalar Platon

ve Aristoteles ile başlamıştır. Bu bağlamda Platon'un *Devlet* adlı eseri ile Aristoteles'in özellikle *Nikomakhos'a Ethik*'in beşinci bölümü adalet kavramının içeriği ile alakalıdır. İslam düşünürleri de adaleti önemli bir erdem olarak kabul etmiş ve evrenin her yerinde var olan nizamın, tabiatı gereği insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde de olmasını arzu etmişlerdir. Kindî (v. 252/866), Fârâbî, İhvân-ı Safâ, İbn Sînâ (v. 428/1037), İbn Miskeveyh, Gazzâlî (v. 505/1111) gibi İslam filozofları ahlâk öğretisinin temel kaideleri arasında olan adalet kavramının önemini ifade etmişlerdir. Fârâbî ve İhvân-ı Safâ, ideal bir devlet başkanında bulunması gerektiğini düşündüğü başlıca nitelikleri sıralarken ahlâki bir fazilet olan adalete bağlılık ve adalet sevgisini de ihmal etmemişlerdir (Fârâbî, ty: 89; İhvân-ı Safâ, ty: 111-112). İhvân-ı Safâ, adalet kavramını ifrat ile tefrit arasında ortayı bulma, bir şeyin düzeni, dengesi, diğer varlıklarla uyumu ve bütünleşmesi, ilahi kanun ve yasalarla bağlantılı düzen olmak üzere üç anlamda kullanmaktadır (İhvân-ı Safâ. 1999: 20). Mutluluğu, felsefesine en yüksek amaç olarak belirleyen Fârâbî de adalet kavramını insanı mutluluğa götüren en üstün erdem olarak tanımlamaktadır (Fârâbî, 1999: 73-75). Tabiatı gereği sosyal bir varlık olan insan hemcinsleriyle münasebet kurmak zorundadır. İşte bu ilişkilerde sağlıklı bağ kurulabilmesi ve diyalogların iyi işleyebilmesi için bu münasebetlerin adalet ve kanunla düzenlenmesi gerekir. Mâverdî'ye göre işte bu noktada otoriter sultanın inisiyatifi büyük önem arz etmektedir. Bu insani ve sosyal münasebetlerde ülfete götüren, yöneticilere itaat etmeye sevk eden, yeryüzünü imar eden, mal ve serveti artıran, nesli çoğaltan, yöneticiyi tahtında güvenilir kılan etken kapsamlı olup hakkaniyet içeren adalettir (Mâverdî, 2018: 209; Aristoteles, 2013:101; Arnhart, 2004: 73; Urhan, 2016: 104; Ulaş, 2002: 10; Çağrııcı, 1998: 341; Heywood, 2012: 163; Akarsu, 1994: 17; Cevizci, 1996: 11). Düşünür, adil olan kişinin de sosyal yapının da güvende olacağını söylemektedir. Adalet, sahiplerine güven verir. Mâverdî, zulmü adaletin yokluğu diye değerlendirerek, yeryüzünün harap olması ve insanların vicdanlarının ifsat olmasında en hızlı ve en büyük tesirin zulüm yoluyla gerçekleştiğini dile getirmiştir. Çünkü ona göre zulüm sınır tanımaz ve duracağı hiçbir nokta yoktur. Zulmün her çeşidinin tahrip edici olduğunu ve önüne gelen her şeyi yok edinceye kadar ilerle-

yeceğini dile getiren düşünür, zulme engel olmanın yolunun hakkaniyete dayalı adaletin tesisi, herkesi kuşatan, denge ve düzen içerisinde uygulanan bir adalet anlayışından geçtiğini ifade etmektedir. Bunun için de bireysel ve toplumsal kolektif bir şüura ihtiyaç bulunmaktadır (Mâverdî, 2018: 209). Peygamberimizin “Kullara zulmetmek ahiret için ne kadar çirkin bir azık olmuş olur” hadisinden hareketle, adaletin dünyayı ayakta tutan manevi sütunlardan biri olduğunu ve adalet olmadan nizam ve intizamın mümkün olmayacağını dile getirir (İbn Asâkir, 1951: 422; Mâverdî, 2018: 209). O, nizam, intizam ve denge olmadan bireysel ve toplumsal ıslahın da söz konusu olamayacağını vurgulamış ve her şeyin hakkaniyete dayalı adalet anlayışına bağlı olduğunu belirtmiştir. Filozof Fârâbî de eksiklikleri yetkinleştirmek, düzensizliği düzen haline getirmek için adalet erdeminin varlığını zorunlu görmektedir. Bu yüzden Mâverdî, insanların önce kendi nefislerine sonrada başkalarına adaletli davranmasını tavsiye eder (Mâverdî, 2018: 210-211). Toplumun düzen, intizam, ıslah edilme ve dengesinde hakkaniyete dayalı adalet anlayışının önemini gördükten sonra, kişinin kendinden daha alt seviyedeki insanlar başta olmak üzere, kendinden üstte bulunan kişilere ve akranlarına karşı adil olması da toplumsal huzur ve barışın ana faktörlerindedir. Düşünür, öfke halinde de rıza halinde de adaletli davranmayı tavsiye ve teşvik ederek bu halin insanı kurtaracağını ifade eder. Ona göre adalet ve insaf bir arada olunca insanlar arasında uyum ve uzlaşma daim olur. O herkesi kuşatan ve hakkaniyete dayanan adaletin bireysel ve sosyal barışın tesisinde, birlik, beraberlik ve toplumsal kalkınmanın inşasında ihtiyaç duyulan çok temel bir erdem olduğunu beyan eder. Düşünür faziletli işlerin iki eksik halin, ifrat ve tefritin ortası olduğunu beyan etmektedir. İtidalden çıkan şey adalet sınırından çıkmıştır diyen Mâverdî, itidalden uzaklaşan sultanın, memleketin, evladın ve komşunun kötüye yöneldiğini dile getirmektedir (Mâverdî, 2018: 209). Adalet sevgi, saygı, birlik beraberlik, başarı, kalkınma gibi bir toplumu ayakta tutan temel hususların var olma nedenidir. Mâverdî'nin fikirlerine binaen adaletin, yönetici ile halk arasındaki en önemli kaynaşma bağı olduğunu ifade edebiliriz. Adaletle birlikte bir başka temel erdem de sosyal güvenliktir.

4. Genel Güvenlik

Dünya ahvalini düzelteren kaidelerden bir diğeri de Mâverdî'ye göre genel güvenlidir. Dünyaya gelen her canlının öncelikli amacı varlığını korumak ve sürdürmektir. Bir canlı olarak insanlar için geçerli olan bu durum insanlardan meydana gelen devletler için de geçerlidir. Varlığını korumak ve sürdürmek güvenlik kavramının da özünü oluşturmaktadır. Güvenlik kavramına genellikle toplumların sahip olduğu siyasi ve ideolojik düşünceler açısından anlam verilmiştir (Bilgin, 2010: 76). Güvenlik kavramının tanımı yapılırken değişen şartların göz önünde bulundurulması kaçınılmaz bir durumdur. Dolayısıyla kavramın çerçevesi gelişen ve değişen şartlara göre yeniden belirlendiği için herkes tarafından kabul gören ve her zaman geçerli olacak bir tanımın yapılması mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte yapılan tanımlara bakıldığında “tehlikelerden ve korkulardan uzak kalma, bir tehdidin olmaması” gibi ifadelerin yapılan tanımlarda ortak vurgu olduğu görülmektedir (Behiç, 2011: 447-448). Buradan da anlaşılacağı üzere güvenlik kavramı ile tehdit arasında doğrudan bir ilişki vardır ve güvensizlik durumu bir tehdit olduğuna işaret eder. Güvenlik kavramı bireysel ilişkilerde olduğu gibi uluslararası ilişkiler alanında da öncelik olarak hep ilk sıradadır. Güvenlik insanlar için sahip oldukları her şeyin varlığının devam edip etmeyeceği kendisine bağlı olan temel değerdir. İnsanlar kendileri açısından gerek bireysel gerek toplumsal gerekse devlet olarak huzursuzluk kaynağı olan tehdit ve korkuları ortadan kaldırmak için ellerinden gelen her şeyi yapmaya çalışırlar (Morgan, 2006: 1). Hatta bu durum gerek ülkelerin kendi içinde gerekse uluslararası platformlarda “güvenlik, tüm uluslar için başta gelen bir önceliktir.” ifadesi ile de dile getirilmiştir (Sancak, 2013: 125). Güvenlik kavramını ulusal ve uluslararası ya da iç ve dış güvenlik diye sınıflandırmak mümkün olduğu gibi, siyasi, ekonomik, sosyal, askeri, çevre güvenliği şeklinde de ele almak mümkündür (Ağca, 2010: 45). Güvenlik kavramını hangi alan ile ilgili olarak ele alırsak alalım, o alanla ilgili bir korku ve tehdit akla gelmektedir. Şunu ifade edebiliriz ki güven yoksa huzur, mutluluk, birlik beraberlik, başarı, kalkınma-gelişme ve karşılıklı iş birliği eksik demektir. Mâverdî korkunun

olduğu yerde rahat ve huzurun olmayacağını söylemektedir. Düşünür, korkak kişinin rahatı, çekinen kişinin de huzuru olmaz diyerek emniyeti yaşamların en rahatı, adaleti de orduların en güçlüsü olarak kabul eder (Mâverdî, 2018: 213). Düşünür, korkunun insanların güzel işler yapmasına ve tasarrufta bulunmasına engel olduğu gibi, hayatlarını sürdürebilecekleri ihtiyaçlarını temin etmekten de alıkoyarak toplumun intizamlı olmasına mâni olduğunu ifade etmektedir. Güvenlik kavramının ise insanlara güzellikler elde etme ve bu güzellikleri yayma, geliştirme imkânı verdiğini dile getirmektedir (Mâverdî, 2018: 213). Nefislerin huzura kavuşabilmesi için gerekli olan faziletlerden biri de güven duygusudur. Azim ve gayretler güvenle yayılır, suçsuz insanlar güvenle evlerinde barınır, zayıf insanlar güvenle ünsiyet bulur. Güveni adaletin neticelerinden biri olarak kabul eden Mâverdî, onun adaletten daha umumi bir kavram olduğunu belirterek, dünya düzenindeki güvenliğin sadece adalet gibi bir kaideye bağlanamayacağını ifade eder (Mâverdî, 2018: 213).

Emniyeti, umumi; korkuyu ise bazen umumi bazen hususi diye ayıran Mâverdî, korkunun hususiliğini kişinin nefsiyle, ailesiyle ve maliyle olmak üzere sınıflandırır. Ona göre korkunun umumiliği ise tüm halleri kapsamaktadır. Bunların her bir çeşidinde bir zayıflık ve hüzünden bir pay vardır. Mâverdî korkuya kapılan kişinin bu halin sadece kendisinde olduğunu ve başkasının başına ne geldiğini düşünmediğini ifade ederek, bu kişinin sahip olduğu nimetlerden de gafil olduğuna vurgu yapar. Mâverdî'ye göre emniyet içinde bulunan kişi afiyet içinde bulunan kişi gibidir. Bir nimetin değeri ancak zıddı ile mukayese edilince anlaşılır düşüncesinden hareketle, emniyet içinde bulunan kişinin korku yaşamadıkça o nimetin değerini bilemeyeceğini ifade eder. Bu durumu afiyet içinde olup da musibet gelmeyinceye kadar bu afiyet ve nimetin değerini bilmeyen kişi ile örneklendirir. Mâverdî akıllı insanın hastalık ve korku anında diğer zamanlardaki nimetleri ve afiyetleri düşünerek şikâyet yerine şükürü ve sabrı tercih ederek daha mutlu ve neşeli olacağını belirtmeyi de ihmal etmez. Mâverdî değerlendirmesine ahlâki bir boyut kazandırarak psikolojik olarak da güvenliğin bireyin hem ruh dünyasına hem dünya işlerine etkisini örnekle izah etmiştir.

5. Ülkede Bolluğun, Bereketin ve Refahın Bulunması

İnsanların topluluklar halinde yaşadığı her yerde bir düzen kurulup, güven ortamı oluşturulabilmesi için sağlanması gereken bazı hukuki, ekonomik, siyasi şartlar söz konusudur. Sosyal hayatta insanlar arasında birlik beraberliğin, kardeşlik ve dayanışmanın temininde büyük katkısı olan unsurlardan biri de yaşamın devam ettiği ülkede bolluk, bereket ve refahın üst düzeyde olmasıdır. Sosyo-ekonomik bir gerçektir ki refahın yüksek, yaygın olduğu ve adil bir şekilde paylaşıldığı yerlerde toplumsal problemler daha az yaşanmaktadır. Buna bağlı olarak da coğrafyaya huzur hâkim olmaktadır. Böyle toplumlarda yöneten ve yönetilen arasındaki sevgi, saygı ve bağlılık daha da güçlü hale gelmektedir. Yöneten ve yönetilen arasındaki bu bağın güçlülüğüne önemli katkısı olan kavramlar arasında bolluk, bereket ve refah düzeyinin yüksekliği de yer almaktadır. Bereket, çeşitli dinlerde dua, ayin ve ibadetlerle elde edilmeye çalışılan bolluk, genişlik, hayır ve saadet anlamlarında bir tabirdir (Tümer, 1992: 487). Kökeni itibarıyla “devenin bir yerde çöküp durması, orada kalıp beklemesi” manasını içeren ve bu tanıma bağlı olarak iyi ve hoş karşılanan bir şeyin süreklilik arz edişine bereket denir. Bu kavrama yüklenen anlam ve bu inanç ilahi dinlerde olduğu gibi, ilahi dinler dışındaki inançlarda da bereket tanrısı ya da tanrıçaları diye yerini almaktadır. Bolluk ve bereket anlayışı, tarihin en eski çağlarından itibaren her kültürde karşımıza çıkan bir olgudur. Varlığını devam ettiren, tükenmeyen şey maddi ise bolluk, manevi bir şeyin devamı ve tükenmemesi söz konusu ise bu durum saadet kavramıyla ifade edilmektedir. İslami literatürde bereket, insanların gerek dünyaya gerekse ahirete yönelik kazanç ve kayıplarını ilgilendirmektedir (Şenesen, 2011: 210; Tümer, 1992: 488).

Mâverdî'ye göre, bolluğun, bereketin ve refahın bulunduğu bir ülkede insanlar refah içinde yaşar, zenginle fakir arasındaki uçurum kalkar, insanlarda hasetlik azalır ve düşmanlık yok olur. Böylece insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma oluşur, bolluk yaşanır. Bu özellikler, dünyanın iyileşmesi ve insanların intizamı için en kuvvetli unsurlardır. Çünkü bolluk ve refah zenginliği, zenginlik de

cömertlik ve emniyeti getirir (Mâverdî, 2018: 214-215). Düşünür, zenginlik ve takvanın hayırlı bir dünya ve ahiret hayatı için gerekli olduğunu belirterek, fisk ve fakirliğin ise huzursuz ve arzu edilmeyen bir dünya ve ahiret hayatına vesile olacağı kanaatini taşıdığını belirtmektedir. Düşünüre göre, bolluk ve ekonomik kalkınma nasıl ki insanların refahına sebep oluyorsa, kıtlık da insanların fesadına sebep olmaktadır. Yani bolluğun sağladığı ferahlık, iyileşme ve intizam umumi olduğu gibi, kıtlığın, darlığın meydana getirdiği fesat da umumidir. Var olması umumi mutluluğa, yok olması da umumi fesada sebep olan şeyin, dünyanın iyileşme ve intizamının kaidelerinden ve istikametinin sebeplerinden sayılması gayet makuldür. Bolluğu, kazançta ve ihtiyaç maddelerindeki bolluk diye iki yönlü ele alan Mâverdî, kazançtaki bolluğu ihtiyaç maddelerindeki bolluğun bir parçası ve güven ortamının neticelerinden bir öge olarak değerlendirir. İhtiyaç maddelerindeki bolluk ilahi lütufların bir parçasıdır ve bu da adalet ortamının neticesinde ihsan edilir diye düşünmektedir (Mâverdî, 2018: 215).

6. Ufuk Derinliği (Engin Bakış Açısı) - Geniş ve Uzun Emel

İnsanlar bir araya gelince düzenin sağlanması adına bir lider, yönetici arayışı var olagelmıştır. Öncü, önder, lider olarak atanan ya da seçilen kişilerden beklenti başarılı olmalarıdır. Yöneticilik görevini üzerine alan kişinin yapması gereken şeylerin başında, içinde yaşanılan toplumun sorunlarını tespit etmek ve bunları çözmek için gerekli plan ve programları yapması gelmektedir. Tarihin her döneminde devleti, toplumu idare eden liderlerden, kişi ya da sosyal grupların öncelik durumuna göre beklediği icraatlar vardır. Yöneticinin bunları topluma kazandırabilmesi için etkin ve başarılı bir yönetim sergilemesi gerekmektedir (Özel, 2016: 33; Drucker, 2000: 207). Bir topluluğu ya da devleti yönetmeye talip olan kişide olması gereken bazı temel meziyetlerden söz edilebilir. Bu vasıfları yöneticinin fiziksel yönü ve yöneticilik alanı ile ilgili bilgi, birikim, tecrübe olmak üzere kategorize ederek ele alabiliriz. Lider olacak kişinin vücut organlarının tam ve sağlam

olması arzu edilen bir durumdur. Aynı şekilde zihnen sağlıklı, güçlü bir hafızaya sahip olması, pratik çözüm üretebilme, geçmiş milletlere ait siyasi problem ve çözümlere hâkim olmak, yeniliklere açık, yeni gelişen ve ortaya çıkan sosyal, siyasi ve ekonomik meselelere vakıf olması ve hızlı karar verebilmesi gibi belli başlı niteliklere sahip olması gerekmektedir. Mâverdî'ye göre yöneticinin sahip olması gereken önemli özelliklerden biri de engin bakış açısı, ufuk derinliği ve bunu destekleyen ümittir. İnsanların sahip olduğu özellikleri gereği genel olarak üç kısımda ele almak mümkündür. İleri görüşlü olanlar, aciz olanlar ve ufuk derinliği olanlar. Bu sınıflandırma yöneticiler için de yapılabilir. Birkaç tür yönetici tipinden söz edilebilir. 1-Karşılaştığı problem ya da problemleri soğukkanlı bir şekilde çözebilen ileri görüşlü yöneticiler. 2-Kriz ve çatışmayı çözebilecek yöntem ve teknikleri geliştiremeyen ve kararsızlıktan dolayı başarısız olan yöneticiler. 3- Proaktif davranarak kriz, çatışma, problem potansiyelini gören, kriz olacakmış gibi tedbirler alarak gerekli adımları atan ufuk derinliği, engin bakış açısı sahibi olan daha ileri görüşlü yöneticiler vardır diyebiliriz (Dinçer, 2017: 51; Mücevher ve Erdem, 2019: 51). Mâverdî, önemli bir vasıf olarak kabul ettiği ufuk derinliğini destekleyecek bir husus olan insanın gelecek için ümit taşımasını da dünyanın mamur olması açısından önemli bulmaktadır. Bu ümit insan ömrünün yetmeyeceği, hayatta elde edilmeleri umulmayan istekleri gerçekleştirmek için insanları dürtten bir histir (Mâverdî, 2018: 216-217). İstemek, ummak anlamına gelen emel, Kur'ân'ı Kerîm'de Hicr Sûresinin 3. ayetinde “insanı oyalayan, ahiretini unutturan dünyevi arzu ve tutkular”, diğeri de Kehf Suresinin 46. ayetinde mutlak olarak “arzu edip ümit bağlama” anlamına gelecek şekilde iki ayette geçmektedir. Kehf Sûresi 46. ayette hem sevap yönünden hem emel yönünden daha hayırlı olarak nitelendirilen “baki olan salih işler” Allah rızasına uygun düşen ibadetler, zikirler, dünya ve ahiret için faydalı, özellikle ahirette en güzel akıbeti elde etmeye yarayan hayırlı işlerin tamamı şeklinde yorumlanmıştır. Müslüman ahlâkçılar Peygamberimizin “Yaşlı kişinin bütün güçleri zayıflasa da dünya sevgisi ve uzun emeller konusunda gönlü hep genç ka-

lır” (Karaman, Çağrıcı, Dönmez, Gümüş, 2007: III, 332) mealindeki hadisini de dikkate alarak emelin tamamıyla söndürülmesinin mümkün olmadığını, hatta hırsa dönüşmediği sürece insana yaşama ve istikbal ümidi veren olumlu bir emel duygusunun faydalı ve gerekli olduğunu düşünmüşlerdir.

Düşünür bu hissin insanlığın terakkisine vesile olduğunu belirtmektedir. Çünkü önceki nesillerden gelen insanlar daha öncekilerin yapmış oldukları bina, inşaat, ev, tarla gibi şeyleri hazır bulup da onlardan faydalanmamış olsaydı, bunları yeniden inşa ve imara mecbur kalırdı. Bu ve benzeri şeyleri yapıp inşa etmenin zorluğu zaman, emek ve maddi gider olarak düşünülduğünde meselenin meşakkat boyutu daha iyi anlaşılacaktır. Mâverdî bu nedenle Allah’ın insanoğluna verdiği engin bakış açısı, onu destekleyen ümit ve isteme yetisinin dünyanın imarı ve gelişmesine katkı sunduğunu beyan etmiştir. Bu gayret sonucu yapılanlar bir sonraki nesle miras kalmış olup, gelecek olan nesiller aldıkları mirası koruyup geliştirmek suretiyle dünyanın salahına katkıda bulunmuş olurlar. Asırlar geçtikçe de bu işler daha muntazam ve daha insicamlı bir şekilde yapılır (Mâverdî, 2018: 216). Eğer insanda var olan ufuk derinliği, engin bakış açısı, uzun ve geniş emel hissi olmasaydı dünya bu şekilde mamur edilemez ve bu gelişmişlik seviyesine ulaşamazdı. İnsanı üretmeye iten bu geniş ve uzun emel hissi, ufuk derinliği ve engin bakış açısı olmasaydı insanoğlu sadece günü düşünüp buna göre hareket edeceğinden içinde yaşadığımız dünya harap halde kalırdı. Böylece de dünya, içinde ekin bitmeyen ve barınma imkânı olmayan bir yer haline gelirdi (Mâverdî, 2018: 216). Düşünür bu altı kaidenin mükemmel olarak uygulandığı yerde dünya düzeninin ve sosyal hayatın da üst seviyede olacağını belirtmekle birlikte, dünya işlerinin büsbütün mükemmel, tastamam ve umumi olmasının zor ve uzak bir iş olduğunu dile getirecek kadar realist bir bakış açısına da sahiptir (Mâverdî, 2018: 217).

Sonuç

Çalışmamızda Mâverdî'nin dünya düzeninin ıslahı için varlığını zorunlu gördüğü temel ilkeleri tespit ederek değerlendirmeye çalıştık. Düşünür Mâverdî, yaşadığı dönemde gözlemediği siyasi, hukuki ve ahlâki problemlerin çözümü için çalışmalar yapmış ve elde ettiği bilgileri yetkililerle ve insanlarla paylaşmıştır. Mâverdî'nin mutlu bir hayatın idamesi için tespit edip zorunlu gördüğü bu ilkelerin emir, yasak ve ahlâki tavsiyelerine kâmil manada uyulan din, hakkaniyet temelli adalet anlayışı, genel güvenlik, iradesi güçlü bir siyasi otorite, yüksek refah düzeyi ve engin bakış açısına sahip lider ve halk olduğunu gördük. Onun dünya düzenini iyileştirmek için zorunlu gördüğü kaideleri değerlendirdiğimizde hem kendi yaşadığı asrın bireyini ve toplumunu hem de genel olarak insanlığa maddi, manevi terakki ve dünyevi mutluluk kazandıracak temel dinamikler olduğunu ifade edebiliriz. İnsanın fitratı gereği iyiye de kötüye de meylettğini belirten Mâverdî, dinin içerdiği ilkeler vasıtasıyla insanlar üzerinde bir nevi otokontrol görevi yerine getirdiğini belirtmektedir. Böylelikle din insanı kötü duygu ve düşüncelerden men ettiği gibi olumsuz fiillerden de alıkoymaktadır. Dünya düzeninin ıslahı ve dinin muhafazası için güçlü bir siyasi otoritenin varlığını da zorunlu gören Mâverdî, liderin ve halkın ileri görüşlü olması gerektiğine de vurgu yapmaktadır. Mâverdî taşıdığı özellikler gereği insanın düşman olarak gördüğü birini ezmek isteyebileceğini, sevdiği şeyi başkasının elinden alabileceğini söylemektedir. Bu tespitlerden sonra ancak güçlü, ufuk sahibi bir liderin insandaki bu olumsuz duygulara engel olabileceğini ifade etmektedir. Adalet ilkesine de vurgu yapan Mâverdî, adaletin bireye de sosyal yapıya da güven ve huzur getireceğini söylemektedir. O adalet başta olmak üzere genel güvenlik, refah düzeyinin yükselmesi, dini değerlerin yaşanması ve yaşatılması gibi hususlarda siyasi otoritenin inisiyatifini çok önemsemektedir. Mâverdî'nin dünya düzeni için önemseydiği bu kaidelerin toplumların siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki ve ahlâki tekâmülü için önemini günümüzde de korugunu ifade edebiliriz. Dünyanın ıslahı için zorunlu görülen bu değerlerin kâmil manada uygu-

lanmaması ya da uygulanamaması hem bireysel hem toplumsal problemlere yol açabilir. Bu da siyasi, ekonomik ve ahlâki bozulma demektir. Toplumsal birlik, beraberlik, yardımlaşma ve paylaşmanın asgari düzeyde de olsa temin edilemediği durumlarda huzur ve mutluluktan söz edilemez. Mâverdî bu birlikteliği sağlayacak temel erdemlere atıf yaparak günümüze de ışık tutmuştur. Düşünürün huzurlu ve refah düzeyi yüksek bir yönetim anlayışı için önerdiği bu kaidelerin ihmali ya da tamamen terkedilmesi kişisel, ulusal ve evrensel problemlerin saiki olabilir.

Mâverdî'nin yöneten-yönetilen arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi konusunda önerdiği bu değerler, sosyal yaşamın farklı yönlerini etkileyen özellikler içermektedir. Adalet, güvenlik gibi kaideler ahlâk alanını ilgilendirdiği kadar hukuku, siyaseti ve ticareti de etkilemektedir. Kurallarına gereği gibi uyulan dinin insanın ruh dünyasına, pratik hayattaki diyaloglarına, bireysel ve toplumsal hayata etkisi düşünüldüğünde toplumsal bütünlüğün temel öznesi durumunda olduğunu görmekteyiz. Mâverdî bu ilkeye de vurgu yaparak dinin sosyolojik boyutuna dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak dünya hayatı, içinde farklı nedenlerden kaynaklanan pek çok problemi barındırmaktadır. Bu problemlerin siyasi, ticari, dini, hukuki olanları da mevcuttur. Mâverdî sorunsuz bir dünyanın olmayacağını, her yerde ve her insan topluluğunda kâmil manada bir mutluluğun tesisinin çok zor olduğunu belirtmekle beraber, insanların inandıkları dinin kurallarına uydukları takdirde, güvenlik, adalet, güçlü lider, ufuk sahibi yönetici ve halk ile beraber daimî bolluk ve bereket sağlanırsa dünya ölçeğinde azami ölçüde mutluluk elde edilebileceğini ve dünya düzeninde ıslahın temin edilebileceğini ifade etmektedir.

Kaynakça

- Abuzar, C. (2011). Dinin sosyal yaşam üzerindeki etkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 143-153.
- Ağca, F. (2010). *AB'nin güvenlik ve savunma politikası ve Türkiye'nin konumu*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

- Akarsu, B. (1994). *Adalet. Felsefe terimleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aristoteles. (2013). *Politika*. (Çev. Furkan Akderin). (3.Bsk.). İstanbul: Say Yayınları.
- Arnhart, L. (2004). *Siyasi düşünce tarihi*. (Çev. Ahmet Kemal Bayram). Ankara: Adres Yayınları.
- Aron, R. (1986). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*. (Çev. Korkmaz Alemdar). İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Arslan, A. (1996). *Felsefeye giriş*. (2.Bsk.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Bağdâdî, H. (ty). *Târîhu bağdâd*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-Arabiyye.
- Beyhakî, E. (1989). *Şu 'abü 'l-îmân*. Beyrut: yy.
- Bilgin, P. (2010). Güvenlik çalışmalarında yeni açılımlar: Yeni güvenlik çalışmaları. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8 (14), 69-96.
- Birsin, M. (2018). Ebü'l-Hasen el-Mâverdi'nin ahlâk anlayışı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (Etik Özel Sayı), 47-57.
- Bleck, A. (2010). *Siyasal İslam düşünce tarihi peygamberden bugüne*. (Çev. Sevda Çalışkan, Hamit Çalışkan). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cevizci, A. (1996). *Paradigma felsefe sözlüğü*. (1.Bsk.). Ankara: Ekin Yayınları.
- Çağrı, M. (1988). *Adalet. TDV İslam ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Çağrı, M. (1989). *İslam düşüncesinde ahlâk*. İstanbul: MÜİFV Yayınları.
- Çağrı, M. (1994). *Edep. TDV İslam ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Çamdibi, H. (2012). *Güzel ahlâk ve insan ilişkileri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Çüçen, A. (2001). *Felsefeye giriş*. (2.Bsk.). Bursa: Asa Kitabevi.
- Demir, Ö.& Acar, M. (1993). *Sosyal bilimler sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Dinçer, Ö. (2017). *Bilgi ve hikmet sahiplerinden yönetim dersleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Drucker, P. F. (2000). *21. Yüzyıl için yönetim tartışmaları*. (Çev. İrfan Bahçivangil, Gülenay Gorbon). (2. Bsk.). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Fârâbî, E. (1999). *Mutluluğun kazanılması*. (Çev. Ahmet Arslan). Ankara: Vadi Yayınları.
- Fârâbî, E. (ty). *Kitâbü ârâ'i ehli'l medîneti'l el-fâzıla*. Mısır: yy.
- Tirmizî, H. (ty). *Nevâdiru'l-usûl fi ma'rifeti ahbâri'r-resûl*, 1-2, Beyrut: yy.
- Han, M. K. (1996). *İslâm düşüncesi tarihi*. (Çev. Yusuf Ziya Cömert). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1994). *Din. TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.

- Heywood, A. (2012). *Siyasetin temel kavramları*. (Çev. Hayrettin Özler). (1.Bsk.). Ankara: Adres Yayınları.
- İbn Asâkir, E. (1951). *Târîhu medîneti Dımaşk*. (Nşr. Selahaddin el-Müneccid). Dımaşk: yy.
- İbn Hallikân, E. (ty). *Vefe'yâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*. (Thk. Dr. İhsan Abbas). Beyrut: Dâru Sadır.
- İbn Manzûr, (1990). *Lisânü'l-arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr.
- İbn Miskeveyh, E. (1398). *Tehzîbu'l-ahlâk ve tathîru'l-a'râk*. (Nşr. Hasan Temim). Beyrut: yy.
- İhvân-ı Safâ, (ty). *Resâ'ilü ihvân-ı safâ ve hullânu'l-vefâ*. (Nşr. Butros el-Bustani). Beyrut: Dâru Sadır.
- İhvân-ı Safâ. (1999). *Resâ'ilü ihvân-ı safâ ve hullânu'l-vefâ 1*. (Ed. Fuad Sezgin). Frankfurt: Mâhedü't-Târihi'l-Ulûmi'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye.
- İsfahânî, R. (1992). *Müfredâtü elfâzi'l-kur'ân*. (Nşr. Safvân Adnân Dâvudî). Dımaşk-Beyrut: yy.
- Kallek, C. (2003). Mâverdî. *TDV İslam ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Kallek, C. (2004). Mâverdî'nin ahlâki, içtimai, siyasi ve iktisadi görüşleri. *Divan İlmî Araştırmalar*, 2 (17), 219-265.
- Karaman, H. (1988). Adalet. *TDV İslam ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaman, H.& Çağrırcı, M.& Dönmez, İ.& Gümüş, S. (2007). *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsiri, 1-5*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kirman, M. A. (2004). *Din sosyolojisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kudâî, E. (1986). *Müsnedü's-şihâb*. (Nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi). Beyrut: yy.
- M. Morgan, P. (2006). *International security problems and solutions*. Washington: DC: CQ Press.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. Osman Akinbay, Derya Kömürçü). (1.Bsk.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mâverdî, E. (1981). *Kitâbu teshîlu'n-nazar ve ta'cili'z-zafer fî ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk*. (Thk. M.H. es-Serhan). Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye.
- Mâverdî, E. (1987). *Kitâbu teshîlu'n-nazar ve ta'cili'z-zafer fî ahlâki'l-melik ve siyâseti'l-mülk*. (Thk. Rıdvan es-Seyyid). Beyrut: Dâru'l-Ulûmi'l-Arabiyye.

- Mâverdí, E. (2016). *Kitâbü'l-nasîhatü'l-mülûk*. (Çev. Mustafa Sarıbiyık). İstanbul: Ark Kitapları.
- Mâverdí, E. (2018). *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. (Thk. Yasin Muhammed Sevvâs). Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesir.
- Mâverdí, E.(1976). *el-Ahkâmu's-sultâniyye, İslâmda hilâfet ve devlet hukuku*. (Çev. Ali Şafak). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Mücevher, M. & Erdem, R. (2019). Başarılı yönetici ve yöneticilik: Kavramsal bir çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (34), 48-77.
- Özcan, A.B. (2011). Uluslararası güvenlik sorunları ve ABD'nin güvenlik stratejileri. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22, 451-470.
- Özek, A.& Karaman, H.& Turgut, A.& Çağrııcı, M. & Dönmez, İ. Gümüş, S. (1993). *Kur'ân-ı kerim ve açıklamalı meâli*. Ankara: TDV Yayınları.
- Özel, M. (2016). *Yöneticilik dersleri*. (1.Bsk.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Özkan, M. (2016). Liderlik hangi sıfatları, nasıl alıyor? Liderlik konulu makalelerin incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2 (15), 615-639.
- Sancak, K. (2013). Güvenlik kavramı etrafındaki tartışmalar ve uluslararası güvenliğin dönüşümü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 123-134.
- Sübki, T. (ty). *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. Beyrut: yy.
- Şenesen, R. O. (2011). Türk halk kültüründe bolluk ve bereketle ilgili inanç ve uygulamalarda eski Türk kültürü izleri. *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Folklor/Edebiyat*, 17 (66), 209-228.
- Taşköprizâde, A. (ty). *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde*. Beyrut: yy.
- Topaloğlu, B. (1988). Adl. *TDV İslam ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Tümer, G. (1992). Bereket. *TDV İslam ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Tümer, G. (1994). Din. *TDV İslam ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük*. (10.Bsk.). Ankara: TDK.
- Ulaş, S. (2002). *Felsefe sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Urhan, V. (2016). Siyaset felsefesinde adalet, eşitlik, özgürlük. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 26, 103-119.

Yıldız, H. (1988). Abbâsîler. *TDV İslam ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.

Ziriklî, H. (1984). *el-A'lâm: kamûsu terâcim*. Beyrut: yy.